

Euskarazko haur-hizkuntzaren berezitasunak

Juan José Zubiri Lujambio

Eskema

- 1.- Sarrera
- 2.- Haur-hizkuntzaren ezaugarriak
 - 2.1.- Ezaugarri orokorrak
 - 2.2.- Euskarazko haur-hizkuntzaren berezitasunak
 - 2.2.1.- Berezitasun fonetikoak
 - 2.2.2.- Berezitasun morfosintaktikoak
 - 2.2.3.- Berezitasun lexikalak
- 3.- Ondorioak
- 4.- Bibliografia

1.- Sarrera

Euskara arlo askotan normalkuntza-prozesuan baldin bada-
go ere, beste hainbat eta hainbat eremu badaude oraindik sakonki
ikertu beharrekoak. Orain arte gutxi ukitu izan den gai bat eta az-
kenaldi honetako hizkuntzalariek eta gramatikariek, askotan aipa-
tu arren, bazterrean utzi izan duten gai bat dakargu mintzagaitako:
haur-hizkuntza.

Esan ohi da, gai honi buruzko bibliografia ikusiz gero, haur-
hizkuntzak berezitasun jakin batzuk dituela hizkuntza guztietan.
Hori dela-eta, zenbaitek *nini-hizkuntza* (baby talk) deitu izan dio
inguru hauetan, guk *haur-hizkuntza* nahiago badugu ere -edonola-
ko konnotazioak kentzearren-. Dena dela, hizkuntza-mota honek
hainbat berezitasun izatea ez da harritzekoa, gutxi baitira haurrekin
hitz egiterakoan beren hizketa moldatzen ez duten helduak, edo
haurrekin komunikatzerakoan aldaketa linguistikoren bat egiten ez
duten gurasoak. Haurraren mailan jartzeak, dudarik gabe, hizkun-

tza erraztera eta laburtzera garamatza, bere garapen linguistikoari egokitzen gatzazkiolarik adinaren arabera: ez baitugu jokaera linguistiko berdina bi urteko haur batekin hitz egiten dugunean edo zortzi urteko haurrari zuzentzen gatzazkionean.

Datuok ia bi urtetan zehar bi haurri egindako jarraipenaren ondoren bildutakoak dira: hizkuntzaren agerreraren hastapenetik hasi (batek urte eta hiru hilabete, eta besteak urte t' erdi zituztela, hurrenez hurren) eta hiru urte arte hamabostero egindako hiru ordu laurdeneko saioko grabazioek osatzen dute. Haurrak euskaldun elebakarrak dira eta ingurua -gurasoak, lagunartea, ikastola, familiartea, e.a.- erabat euskalduna, izan ere, bi haurrak Goizuetan (Nafarroan) bizi dira eta. Jasotako datuez hitz egiterakoan ez gara ari haurren ekoizpenez bakarrik, haurrekin batera parte hartzen duten guztien hizkuntz-emanaldiak ere barnean sartu behar ditugu, bata azaltzeko bestea nolakoa den jakitea derrigorrezkoa baita.

Gainera, 'haur-hizkuntza' dermioa erabiltzen denean ez diogu zuzenean erreferentzia egiten haurrak hitz egiteko duen moduari, haurraren eredia, normalean, helduarenari egokitzen baitzaio, baizik eta helduak haurrarekin iharduterakoan erabiltzen duen hizkera bereziari. Beraz, haur-hizkuntza haurra eta helduaren arteko elkarrekintza horretan ematen den hizkera-motari deituko diogu, bien arteko hartu-eman eta sortzen den hizkuntz-erlazioa baita azken finean.

Gure datuen arabera, euskaran ere, hizkuntz-elkarrekintza hori burutzeko hizkera berezi bat erabiltzen dugu, hizkuntz mota honek bere berezitasun propioak dituelarik. Hauxe da, hain zuzen ere, lan honetan frogatu nahi duguna.

Artikulu honen nondik-norakoa zehazteko, hasiera batean haur-hizkuntzaren tasun orokorrak aipatzen ditugu, ondoren euskarazkoaren ezaugarri bereizleak aztertzen ditugularik hizkuntzaren hiru maila nagusietan: maila fonetikoan, maila morfosintaktikoan eta hiztegi mailan; eta azkenik, esandakoaren ondorioak ateratzen ditugu.

2.- Haur-hizkuntzaren ezaugarriak

Haur-hizkuntzaz hitz egin behar dugunez komenigarria iruditu zaigu alde batetik ezaugarri orokorrez mintzatzea, hau da, nolabait esatearren, unibertsalki betetzen diren tasun batzuk aipatzea, eta beste aldetik euskarari bereziki dagozkion ezaugarriak azaltzea.

2.1. Ezaugarri orokorrak

Ikerlariak aspalditik konturatu izan dira helduek haurrekin hitz egiterakoan hizketa-mota berezia erabiltzen dutela, haurren mailara egokituz. Moldatze hau ez da helduaren hizkuntzaren sinplifikatzea soilik, baizik eta berezko ezaugarriak dituen azpisistema bat osatzen du hizkuntz-mota honek (Richelle, 1984).

Villiers eta Villiers (1984), Siguán (1984), Hernández Pina (1984), Slama-Cazacu (1978) eta autore gehiagoren ustez, goiko baieztapenarekin bat etortzeaz gain, helduak hizkuntzaren 'eredu' bat eskeintzen dio haurrari, zein piskanaka piskanaka asimilatuz joango baita.

Haurrak jasotzen duen *input* linguistikoa bere ingurunetik datorkio zuzenean, normalean, gurasoen edo haurrarengandik hurbilen daudenen komunikazio zuzenetik. Komunikazio hau, beste bide batzuez gain, elkarrizketa modura burutzen da; hasiera batean elkarrizketa sinpleak eta laburrak dira, baina gero, denbora igaro ahala, landuago eta konplexuago bihurtuz doaz.

Garai honetan helduak, haurraren garapeneraren arabera, moldatu egiten du bere hizkuntza komunikazioa erraztearren. Badirudi horrela elkar aiseago ulertuko dutela; gainera, ahozko ekoizpenekin batera adierazi berdintsua duten keinuzko jokabideak erabiltzen badira areagotu egiten da elkarren arteko komunikazioa. Heldua haurrekiko komunikazioa bultzatzen saiatuko da alde guztietatik: berarekin malgutasunez jokatzuz, haurrak bukatzen ez dituen mezuak interpretatzen saiatuz, haurrari hitz eginaraziz, oker esan dituenak zuzenduz, etab. Alde honetatik, ezin uka, helduak eramaten du elkarrizketaren haria eta pisu nagusia.

Helduak haurrari eskaini diezaiokeen eredia haurraren *orain* eta *hemen*-ari dagokio, egunero agitzen diren une eta egoera zehatzei lotzen zaie bete-betean, horrela komunikazioaren arloa oso mugatua gelditzen delarik hasiera batean. Gero, piskanaka piskanaka *orain* eta *hemen* horretatik urrunduz joango da helduaren eradura hurbiltzenagotuz.

Hala ere, ezin da esan hasierako hizketa-mota horrek ezaugarri bereziak ez dituenik, sistema hori osatzen duten elementuek egonkortasun nabarmena agertzen baitute. Honela dio Richellek (1984, 87 or.):

Hay que notar, por otra parte, que el lenguaje bebé no se deja enteramente a la iniciativa de la madre. No se elabora de nuevo cada vez que una mujer se encuentra por primera vez ante la tarea de educar a un niño pequeño. Presenta características demasiado estables para no ver en

él un subsistema lingüístico al que los que hablan recurren en el contexto apropiado. Es comparable a esos subsistemas que forman los argots de las clases sociales o de grupos profesionales, o incluso la lengua de la religión o de la justicia.

Beraz, batzuek hizkuntzaren azpisistema bat dela diote, beste batzuek diote estilo berezi bat besterik ez dela haurrekin erabiltzen dena, eta beste batzuek, berriz, aldaketa fonetiko eta lexiko bereziak dituen azpikode bat dela. Dena dela, begi bistakoa da autoren guztiek azpimarratu nahi izan dutela kode honen berezitasuna nola edo hala.

Ikerketa gehienek adierazten dute helduek (edo haur zaharrenek) haur txikiekin hitzegiterakoan egokitu egiten dutela hizkuntza-maila, gehienetan horretaz jakitun direla, zer esan behar duten eta nola esan behar duten ongi neurtuz. Haurrari hizkuntzaren eredu sinplifikatu bat agertzen diote, baina horrek ez du esan nahi eredu hori "pobrea" denik edo ezgramatikala denik, alderantziz baizik.

Egokitze horren ezaugarriak honako hauek lirateke ikerketa gehienetan eta guk bildu ditugun datuen arabera:

a) Hizkuntza zehatzagoa da helduekin erabiltzen dena baino: gehienetan haurraren ingurune hurbilari eta errealitate zehatzari dagokio.

b) Hizkuntza enfatikoagoa da: haurrari zuzentzen zaion hizkuntza askozaz ere markatuagoa da eta egiten diren keinuak adierazkorragoak.

c) Hizkuntza errepikakorra: haurrari behin eta berriz errepikatzen zaizkio esaldi berak edo antzekoak, bai helduak esaten dituenak, bai haurrak ematen dituenak. Askotan haurraren esaldiak errepikatzen (imitatzen) dira zuzentzeko, osatzeko edota berak esan duena zabaltzeko (mezua edo egitura gramatikala osatuz).

d) Hizkuntza sinpleagoa: haurrarekin erabiltzen den hizkuntza helduarekin erabiltzen dena baino sinpleagoa da, baina, aldi berean, haurrak duena baino konplexuagoa. Hiztegia, esate baterako, orain eta hemen-ari dagokio; egitura sintaktikoak, aldiz, motzagoak eta laburragoak dira (askotan oinarritzko eraikuntza gramatikalak egiten direlarik).

e) Esaldi-motari dagokionez, galderazko eta agintezko perpaus asko erabiltzen dira, seguruenik haurraren ahozko zein ekin-tzazko erantzunak bultzatzearen.

f) Heldua haurrari zuzentzen zaionean, sarritan, aditzaren hirugarren pertsona erabiltzen du lehenengoa edo bigarrena erabili

beharrean; beraz, ez da harritzekoa honelako esaldiak aurkitzea: aitona haurrari zuzentzen zaionean “aitona apapa doa”, “ni apapa noa” esan beharrean; edo aita denean umeari hitz egiten diona “aitak pupua du”, “nik pupua dut” esaldiaren orde; “zer egin behar du Egoitzek?”. “zer egin behar duzu?” esan beharrean.

Haur-hizkuntzaren ezaugarri orokorrak aipatu ondoren, esan dezagun helduak batez ere bi helburu nagusi lortu nahi dituela egokitze-prozesu honekin. Alde batetik, helburu pedagogikoa du, hau da, helduak horrela hitz egiten dio haurrak errazago uler diezaion, baina horrek ez du esan nahi haurraren maila berera ‘jeitsi’ behar duenik, alderantziz baizik, ikasketa linguistikoa gara dadin, haurraren maila baino konplexuagoa erabili behar du helduak. Beste aldetik, helduak jokatzeko duen papera zuzentzailearena da, hots, eguneroko elkarrizketetan ikus daitekeen bezala, helduak zuzenketak egiten dizkio haurrari (zein maila fonetikoan, nola maila morfosintaktikoan edo hala maila semantikoan) objektu baten izena ikasgarazterakoan edo haurrak esaldi bat ongi ulertu duen edo ez egiaztatzerakoan, etab. Zuzenketa hauek egiteko modurik arruntak honako bi hauek dira: errepikapenak (haurrak esaten duena helduak errepikatzen du) eta moldaketak (komunikazioan zehar haurrak botatzen dituen esaldiak helduak pittin bat moldatzen ditu, zentzuaren aldetik, gramatikaren aldetik edo fonetikaren aldetiz osatuz).

2.2.- Euskarazko haur-hizkuntzaren ezaugarriak

Ezaugarri orokor hauez gain, aipa ditzagun segidan zeintzuk diren euskarazko haur-hizkuntzaren ezaugarri berezko eta bereizleak hizkuntzaren hiru maila linguistikoetan banaturik: maila fonetikoan, maila morfosintaktikoan eta hiztegi mailan.

2.2.1.- Berezitasun fonetikoak

Esan dugun bezala, euskarazko haur-hizkuntzak baditu berezitasun nabarmenak maila fonetikoan. Ezaugarri hauek, hizkuntza normaletik, edo hobeki esan, helduaren hizkuntzatik zertxobait aldatzeko joera dute. Aldaketa hauek fonema kontsonantikoaren arloan suertatzen dira, batez ere txistukarien sailean.

Multzo honetako kontsonanteek, beste hainbatek bezala, saibakari bihurtzeko joera nabarmena dute. Era honetan badirudi, ezaugarri orokorretan aipatu dugun legez, sonoritate gehiago lor-

tzen dela mintzairazko jokaeran haurrarekin mantentzen den komunikazio-harremanetan, seguru asko bere arreta nabarmenki hiztunarengana ekarrarazteko helburuarekin.

Honela bada, euskalkiz euskalkiko berezitasun fonetikoak aparte utziz, orokorrean txistukari afrikatuak eta frikariak -gure «tz», «ts», «z» eta «s»- sabaikari bihurtzen dira, hots, «tx» eta «x», beste bi txistukariak, «tx» eta «x», bere horretan geratzen direlarik. Aipatutako aldaketak honela irudika genitzake, ez oso modu formalean:

tz → tx

ts → tx

tx → tx

z → x

s → x

x → x

Euskarazko hots horiek dituen edozein hitzek jasan dezake aldaketa hori, sabaikari bihurtze hori alegia, hots horren lekunea eta hitzaren kategoria edozein direnak direlarik ere. Batzuk aipa genitzake adibideak paratzekotan:

tz → tx: etzan > etxan, atzo > atxo, hatzapar > hatxapar, motz > motx, hotz > hotx,...

ts → tx: jeitsi > jeitxi, jeitzi > jeitxi, itsaso > itxaxo, bildots > bildotx, itsusi > itxuxi,...

z → x: izutu > ixutu, moztu > moxtu, noiz > noix, zer > xer, gizon > gixon, zaldi > xaldi, gaizto > gaixto, ez > ex,...

s → x: esan > exan, zatoz > xatox, seguru > xeguru, arrosa > arroxa, salto > xalto, itsusi > itxuxi,...

Zerrenda nahi adina luza liteke. Halaber, adibideetan garbi aski ikus daitekeena da bustitze hori jasaten duten hitzak edozein kategoriatakoak izan daitezkeela: izenak, aditzak, aditzondoak, izenondoak, izenordainak... Hots horiek zein posiziotan doazen ere -hasieran, erdian edo bukaeran- berdintsu da aldaketa hori gauzatzeko.

Orain arte esan duguna, orokorrean, hitz 'arruntei' badagokie ere, izen bereziei gauza bera gerta lekieke; izen bereziak izateak ez du inolako eragozpenik sortzen fenomeno hau gauza dadin. Hau dela-eta, honela emanen ditugu ondoko izenok:

(1) Donostia > Donoxtia

(2) Salou > Xalou

- (3) Zarautz > Xarautx
- (4) Egoitz > Egoitx
- (5) Aitziber > Aitxiber...

Soinu horietakoren bat duten deklinabide atzizkiak ere ez dira aldaketa horretatik kanpo gelditzen. Esate baterako, *norentzat* edo *zeinentzat* kasuak *norentxat* edo *xeinentxat* bihurtuko dirateke haur-hizkeran.

Baina haurrarekin elkarrekintzaren bat burutzen ari garen denboran, keinuez eta bestelako adierazpideez landa, hitz-kateak erabiltzen dira gehienbat komunikazioa burutu ahal izateko. Aipatu dugun gertakari hori ez da hitz soiletara bakarrik murrizten; hitzaren eremutik atera eta esaldietara eta hitz-katea osoetara ere zabaltzen da. Beraz, esaldi osoak eta hitz-katea osoak aurkituko ditugu hizketa-mota honetara irauliak. Exenplutako ondoko hauek eman ditzakegu:

- (6) Xer ari xara xu?
- (7) Ex al duxu ikuxten xikindu egingo xarela!
- (8) Gixonak hortik egiten du xalto.
- (9) Xer exan du Egoitxek?
- (10) Niniak xer egiten dixu?

Fonema hauezaz gain, badira beste batzuk aipatu beharrekoak; hauen artean /t/, /l/ eta /r/ ditugu. Fonema hauek, lehen aitatutako txistukariak bezala, sabaikari bihurtzen dira gure «tt», «ll» eta berriro ere «ll» ematen dutelarik. Adibide hauek mostratako:

- t —> tt: bat > batt, kontua > konttua,...
- l —> ll: polita > pollitta, pala > palla,...
- rr —> ll edo dd: ekarri > ekalli, etorri > etolli,...

Fonema hauekin gertatzen dena da ez dutela besteak bezain era sistematikoan pairatzen aipatutako aldaketa hizketaren katean, edo beste modura esateko, txistukariak aldaketa hau erraz antzean egiten duten bitartean, hiru hauek oztopo gehiago dute bihurtze hori hain era sistematikoan egiteko. Gainera, fonema hauetan gertatzen den aldaketen maiztasuna eta erabilera askozaz urriagoa da besteetan gertatzen dena baino. Hala ere, horrek ez du esan nahi fenomeno edo bihurtze hori agitzen ez denik.

Guzti hau ikusi ondoren, laburtuz, honela bil ditzakegu euskarazko haur-hizkuntzan burutzen diren aldaketa fonetikoak:

- z —> x
- s —> x
- x —> x

tz → tx
 ts → tx
 tx → tx
 l → ll
 r → ll edo dd
 t → tt¹

Edo arau fonologiko orokor baten bidez emanez, [- goiko] diren zenbait kontsonante [+ goiko] bihurtzen dira.

Dirudienez, oso goiz baitaratzen du haurrak erregela hau. Gure datuen arabera, haurrak zortzi urte betetzen dituenetarako ikasia du arau hau; eta ez ikasia bakarra, baizik eta haur txikiagoekin ere erabiltzen du.

Bukatzeko, honekin zerikusirik izan dezakeen puntu bat ere aipatu nahi genuke. Euskaraz, hipokoristikoak sortzeko eta bizirik dirauten txikitasuna adierazteko atzizkiak, besteak beste, honako hauek ditugu: -txo, -tto eta -ño. Ikus daitekeenez, denak bustiak dira. Haur-hizkuntzaren ezaugarrietako bat ere horixe dugu, ikusi dugun bezala. Ez ote dute txikitasuneko atzizki horiek zerikusirik haur-hizkuntzan gertatzen den fenomeno honekin? Txikitasun hori adierazi nahian, ez ote gara haurren munduko hizkuntzara hurbiltzen ari? Ez ote gara hizkuntza-mota horretako ezaugarriak hartzen ari, erabiltzen ditugun hitzei ñabardura berezi bat emateko?

Areago oraindik, haurra, esate baterako, panpin batekin jostaka dabilenean eta galdetzen diogunean: *Non da gixona?*, askotan zail egiten da bereiztea haur-hizkuntzan, hizkera adierazkorra erabiliz, burutzen den aldaketa fonetiko soila den (gizon > gixon), edo *gixon* esaten dugun, panpina txikia delako (panpinaren txikitasuna adierazi nahiz). Honekin esan nahi duguna da, helduaren hizkun-

1. Hizketa adierazkorra, eta bide batez hizketa-mota hau, azaltzeko ematen diren arau fonologikoei buruzko xehetasun gehiago izateko, ikus SALABURU, Pello, *Arau fonologikoak. Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: fonetika eta fonologia*, E.H.U.ko argitarapen zerbitzua, Bilbo, 1984, 118 or. eta hurr. Baita ere OÑEDERRA, Miren Lourdes, *Euskal fonologia: palatalizazioa*, E.H.U.ko Argitalpen Zerbitzua, Zarautz, 1990; zehazki honela dio 273. orrialdean:

“Sail hau ere (haur-hizkuntza) aipatu bustiduraren balio txikigarriekin estu lotua dago, baina haur eta hurrekiko hizkuntzak baditu hizkuntzaren gainerako ataletatik bereizten duten eta aintzakotzat hartu behar diren lege eta ezaugarriak. Testuinguru horretan aztertu behar da, bada, haur hizkuntzaren bustidura. Garbi agertzen da, esate baterako, aldaketa erregelen eremua hedatu egiten dela helduen bustidurarekin erkatzen bada (oinarrizko formak berak ere diferenteak direlarik askotan).”

tzan txikitasuna adierazteko erabiltzen dugun baliabidea, zenbait fonema sabaikari bihurtzea alegia, ez ote den haur-hizkuntzaren eragin zuzena izango, ez ote den haur-hizkuntzatik helduarenera pasatu izango. Jakina, fenomeno hau helduaren hizkuntzara pasatu datekeenean, eta orokortu datekeenean, txikitasunaz aparte, beste balore batzuk ere hartu dituzke bere gain (kasu batzuetan txarrestekoa, besteetan gutxiestekoa, etab.); baina fenomeno honen sorrera azaltzeko ez al dugu haur-hizkuntzara jo behar?

Bestalde, puntu honekin zerikusirik izan dezakeelakoan, gogorazi nahi dugu atzizki txikigarriak Akitaniako euskal inskripzioetan azaltzen direla, eta, beraz, ez dela oraintzeko gertakaria aipatzen ari garen hau².

2.2.2.- Berezitasun morfosintaktikoak

“Berezitasun morfosintaktikoak” diogunean, berezitasun horiek zertan dautzan ikusteko, nahitaez eguneroko erabileran oinarritu behar dugu. Baina lantxo honetan erabilera hori zehatz-mehatz ikusteko eta aztertzeko asmorik ez dugunez -beste baterako utziko ditugu xehetasun horiek-, ezaugarri nabarmenenak eta orokorrenak azpimarratuko ditugu.

Euskarazko haur-hizkuntzak, lehentxeago aipatutako ezaugarri fonetikoez gain, baditu, helduaren hizkuntz-motarekin erkatuz, ezaugarri morfosintaktiko bereziak ere. Ondoko hauek nabarmenduko genituzke batipat, bakarren bat nabarmentzekotan: izen nagusiak bezala deklinatzen diren hitzak, *apapa* hitz bereziaren erabilera, aditza laguntzailerik gabe emateko joera, zenbait hitz absolutiboan bakarrik emateko joera, eta, azkenik, haur-hizkuntzako hitzen kategoria gramatikal berezia zenbait kasutan.

a) Hitz batzuk izen bereziak bezala erabiltzen dira

Aitatu dugun legez, haur-hizkuntzaren dermioan erabiltzen diren hitz batzuk ez dira izen arruntak bezala deklinatzen. Aitzitik, badirudi izen berezien jokabidea hartzen dutela. Hemen dugu adibide bat frogatako:

- (11) Non da *pitxitxi* (katua)?
- (12) Egin ezazu *pitxitxi* (haurra puzle bat egiten edo margotzen ari baldin bada).
- (13) Emaiozu hau *pitxitxiri*.

2. Ikus, adibidez, MITXELENA, Koldo, “De onomástica aquitana”, *Lengua e historia*, Paraninfo, Madrid, 1985, 409-445 orr.

Ez dugu, aldiz, honelakorik esaten:

- (14) *Non da *pitxitxia*?
- (15) *Egin ezazu *pitxitxia*.
- (16) *Zer falta zaio *pitxitxiari*?

Ikus daitekeenez, *pitxitxi* hitza *Patxi* bezala deklinatzen da. Izen bereziek, jakina den bezala, ez dute absolutiboan -a mugatzailea hartzen, eta sail honetako hitzei ere ber gauza jazotzen zaie. Beste edozein determinatzaile-mota erants lekieke, orduan izen arruntek bezala jokatzeko dutelarik:

- (17) Hau da *pitxitxi* bat.
- (18) *Pitxitxi* asko daude hemen
- (19) *Pitxitxi* hori polita da

Era berean, izen horri izenondoren bat itsasten diogunean berreskuratu egiten du mugatzailea, baina ez du izenak berak hartzen, IS-ak baizik:

- (20) *Pitxitxi polita* egin duzu.
- (21) *Pitxitxi itsusia* (*zuria, beltza,...*) da hori.

Ondoko hitzok ere sail honen barnean sartu beharko genituzke: *ñañan, uau-uau, arre-arre, brun-brun, pio-pio, pix-pix,...*

Badira beste batzuk dudazkoak, hau da, batzuetan mugatzailerik gabe agertzen direnak eta beste batzuetan, berriz, inguru berdintsuetan, mugatzailearekin datozenak. Honakook ditugu sail honetan: *mu(a), koko(a), tete(a)/ttette(a), ttotte(a)*.

Hauen ondoan kasurik gehienetan mugatzailearekin agertzen zaizkigunak ere badira: *momoa, ninia/ñiñia, pipia, pupua, totoa/ttotoa, tutua [tútua]/ttuttua, txitxia,...*

Norbaitek esanen duke bi sailen arteko ezberdintasuna begi bistakoa dela: batean hitz onomatopeikoak edo erdi onomatopeikoak direla (animalia edota makina-hotsa imitatzen duten onomatopeiak), bestean berriz haur-hizkuntzako hitzak agertzen direla batipat, eta beraz, tratamendu desberdina izatea ez dela harritzekoa. Baina, paradoxikoa badirudi ere, adibide hauek agertzen zaizkigu parez pare: *pitxitxi* (katua) eta *totoa* (txakurra). Biak arlo semantiko berdintsukoak (animaliak, tamainu berdintsukoak, bizidunak, lau hanka eta isatsdunak,...), baina bata mugatzailearekin erabiltzen da eta bestea mugatzailerik gabe:

- (22) non da *pitxitxi*?
- (23) non da *totoa*?

Zein izan liteke paradoxa honen arrazoia? Zergatik gertatzen da dikotomia hori? Gure ustez 'nahasketa' hori haur-hizkuntzaren izaeratik eta helduon hizkuntzaren izaeratik letorke.

Badakigu haurrak, 'hitz egiten' hasten denean, lehenengo aro batean behintzat, ez duela mugatzailerik erabiltzen hasierako emaldietan; beranduxeago hasten da -a duten formak ematen, edo guk forma neutrotzat hartzen ditugun hitzak esaten. Bestalde, badakigu helduok moldatu egiten dugula geure hizketa haurrekin mintzatzerakoan, hau da, egokitu egiten dugu geure hitz egiteko modua haurraren beharren arabera eta bere garapen-mailararen arabera. Hori nolabaiteko intuizioz egiten den moldaketa dugu.

Egokitze-prozesu horretan legoke, behar bada, arestian airtu dugun arazoaren azalpena. Helduak, haurraren garapen linguistikoaren mailan jarri nahian-edo, moldatu egiten du bere hizketa haurrarenera egokituz. Askotan, imitatu nahian edo haurraren mundura hurbildu nahian -eta honen argibide nabaria da maila fonetikoan gertatzen diren aldaketak- horrelako formak erabiltzen dituzte helduek.

Goian, haur-hizkuntzako hitzak direla eta, bi sail nagusi aipatu ditugu: normalean -a mugatzailea daramatenak, eta mugatzailerik ez daramatenak. Bi sail horien erdibidean daude, berriz, beste bakan batzuk. Eta horrek zer esan nahi du, helduaren hizketa-maila haurrarenera egokitzen dela ala ez? Defendatzen dugun hipotesia baiezkoa da, noski. Egokitze horretan, esaldien laburdura eta sinpletasunaz gain, helduak hizkuntzaren morfosintaxiaren aldetik ere sinpletu egin du nolabait haurrarekiko hizkuntz-komunikazioa erraztearren. Hala delarik ere, esan beharra dago, sinpletasun hau erlatiboa dela, ez baita hizkuntzako zati eta sistema guztietara zabaldu, jakina. Baina horrek ez du esan nahi arrasto hauek haren seinale ez direnik.

Baliteke, eta orain hipotesi mailan ari gara, hasiera batean haur-hizkuntzako hitzak artikulurik ez hartzea³, eta gero, helduaren hizkuntzaren eraginari jarraikiz, hizketa-mota horretako bokalez amaitzen diren hitz gehienei eranstea, araua orokortuz. Eragin horretatik kanpo geratuko lirateke *pitxitxi*-ren saileko hitzak. Bestela nola azalduko genuke berezitasun hau? Salbuespen gisa? Mugatzailearen bilakaera diakronikoak ere ez al gaitu hipotesi hau de-

3. Haurraren hizkuntzaren garapenari dagokionez, artikulua eta determinatzaileen jabeakuntzaz ikus bereziki bibliografian aipatzen diren IDIAZABAL I. eta BARREÑA A.ren lanak.

fendatzera bultzatzen? Dena dela, zaila da hemen dioguna frogatzea, alde batetik, ez zaigulako gure eskuetara alor honetaz ezertxo ere idatzi denik iritsi, eta bestetik, gramatikariek ez dutelako esparru hau batera landu, beti bigarren maila batera baztertuta izan delarik.

Gure ustez, *amatxo* eta *aitatxo* izenak ere *pitxitxi*-ren sailean sartu beharko genituzke, edo alderantziz, *pitxitxi* eta *amatxo*-ren sailean. Badakigu bi izen hauek oso izaera eta erreferentzia berezia dutela, baina bestalde, badakigu ere *aitatxo* eta *amatxo* hitzek ñabardura berezia dutela *aita* eta *ama* erabiltzen den tokietan. Ez al dira hitz hauek haur-hizkuntzatik helduaren erregistrora pasatu berezitasun hori (mugatzailerik gabe iragaitea, alegia) mantenduz? Orduan, ez al dute izen hauek ere aurreko hipotesia baieztatzen? Hipotesi ausarti samarra izan arren, zentzuzko azalpena ematen duela iruditzen zaigu.

b) ‘Apapa’ hitza

Apapa hitzak aipamen berezia merezi du gure ustez, izatez arrunt berezia delako. M. Lekuonak (1978, 571) “paseo” itzultzen du bere artikuluan, baina ez du xehetasun gehiago ematen hitz honi dagokionez. Puntu hau hobeki aztertzeko ikus ditzagun adibide batzuk:

- (24) goazen *apapa!*
- (25) joan behar al duzu *apapa?*
- (26) nora joan behar duzu, *apapa?*
- (27) zer egin behar duzu, *apapa* joan? *Apapa* Unairekin?

Helduon hizketara irauliz ‘goazen kanpora/paseora’, ‘joan behar al duzu kanpora/paseora?’, etab. esango genituzke. Testuinguruari begiraturaz gero, iger daiteke ia beti JOAN + APAPA agertzen zaigula. Horren azpian, begi bistan dago, JOAN + ADLATI-BOA aurkitzen ahal dugu, baina azalean ez zaigu inondik adlatiboaren kasu-markaren arrastorik ageri. Are gehiago, *nora*-ren deklinabide atzizkia ezarriz gero txartzat jo beharko genituzke. Bestalde, gure datuen arabera, ez dugu inoiz aurkituko honelako adibiderik:

- (28) *goazen *apapara!*
- (29) *joan behar al duzu *apapara?*
- (30) *nora joan behar duzu, *apapara?*
- (31) *zer egin behar duzu, *apapara* joan? *Apapara* Unairekin?

Gehienetan *apapa* hitzarekin *joan* aditza agertzen bazaigu ere, beste ondoko adibide hauetan ez zaigu horrelakorik gertatzen.

Hemen, aurreko adibideetan bezala, ez du *apapa*-k adlatiboaren zentzua galtzen, kasu-markarik ez eraman arren:

(32) etorri *apapa* aitonarekin!

(33) eraman *apapa* ninia.

Baina ez dira horretik hemen amaitzen *apapa* hitzaren berezitasun guztiak. Ikusi dugun moduan, ez du onartzen adlatibo kasua, ezta beste lekuzko kasurik ere. Beraz, oso nekez aurkitzen ahal dugu honelakorik:

(34) **apapan* izan al zara?

(35) **apapan* zer dago?

(36) **apapatik* etorri al zara?

(37) **apapatik* zer ekarri duzu?

(38) **apapako* pitxitxi ikusi al duzu?

Laburbilduz, esanen dugu *apapa* hitza bere horretan agertzen zaigula, inolako deklinabide-atzizkirik gabe, nahiz eta bere baitan adlatiboaren zentzu garbia duen.

c) Absolutiboan bakarrik erabiltzeko joera agertzen duten hitzak

Egia esan, haur-hizkuntzan erabiltzen diren hitz gehienak, bizidunak edo biziduntako hartzen direnak alde batera utziz, ia ia absolutibo kasuan soilik erabiltzen dira, eta gainera singularrean bakarrik. Honelakoak ditugu ondoko hauek: *mama* (ura), *pupua* (mina), *kaka* (txarra, zikina,...), etab.

Azkeneko hitz hau dela-eta, hainbat egoera ezberdin sor daitezke hitz hori pluralean erabiltzeko. Eman dezagun haurra gailetak edo goxokiak jaten ari dela, haurra bekeskerian ari ez dadin eta gaileta gehiegi jan ez ditzan amak txarra dela adierazi nahi diola; orduan 'hori *kaka* da' esanen dio, eta ez *'horiek *kakak* dira'. Suma daitekeen moduan, ez da pluralean emateko joerarik batere agertzen honelako kasuetan.

Kika (hortza) hitza pluralean aurki daiteke, seguruenik bere erreferentea, gehienetan bederen, aniztuna delako:

(39) non dituzu *kikak*?

Normalean, ia beti pluralean erabiltzen den beste hitza *mainak* (*egin*) (kasketa, haserrealdia, negar ugari (*egin*),...) dugu:

(40) Axier *mainak* egiten ari da.

(41) *Mainak* egin behar al dituzu?

Hitz honen berezitasuna, pluralean erabiltzea alegia, mailegua izan daitekeelako dateke: *mainak* < *maniak*, bestela joera orokorretik urruntzen da-eta.

Baina, normalean, pluraleko formak saihestu egiten dira. Hori gertatzen da, esaterako, tata/ttatta (zapata) hitzarekin, erreferente aniztuna izan arren, singularrean emateko joera dagoela:

(42) non duzu *tata*?

(43) non da *tata*?

Beraz, bizidunen kasua alde batera utziz, haur-hizkuntzan agertzen diren hitzek absolutiboan eta singularrean joateko joera dute. Honek, behar bada, zerikusirik badu haurraren lehenengo aro horiekin, zeren hasierako pauso horietan haurra -a duten formak (forma neutroak) bereganatzen hasten baita, pluralaren -k horretaz beranduago jabetuko delarik. Heldua, seguruena, fase honetaz oharturik, bere hizketa haurrarenera egokitzen saiatzen da, aipatu-tako arazo horiek bezalakoak suertatzen direlarik.

d) Aditza laguntzailerik gabe emateko joera

Helduon hizkuntzan, testuinguruaren arabera eta zenbait hizketa-motatan aditz laguntzailea batzuetan ezaba badaiteke ere⁴, haur-hizkuntzan joera izugarria dago esaldiak aditz-laguntzailerik gabe emateko. Badirudi, haurrari ulermen-maila erraztearren-edo, indarrik gehiena hitzen edota aditzen arlo semantikoan ezartzen dela, 'bigarren mailako' faktoreak -aditz-laguntzailearen pertsona eta denbora markak- alde batera utziz. Haatik, aditzak daraman aspektua mantendu egiten da, ez da galtzen. Adibide hauetan ederki ikus daiteke:

(44) gero *emango* nik

(45) bihar *egingo* nik

(46) zeinek *abesten* zuri?

(47) haiek nola *jotzen* zu?

(48) zer *ikusi* horrek?

(49) zer *garbitu* zuk?

Aditz-laguntzailearen ezabaketa dela-eta, M. Lekuonak (1978, 574) aipatzen duen haur-kanta ekarriko dugu hona interesgarria delakoan:

(50) "Arre, arre mandoko:

bihar Tolosarako,

etzi Iruñarako.

- Handik zer *ekarriko*?

- Zapata eta gerriko."

4. Ikus SALABERRI, Patxi, "Aditz laguntzailearen ezabaketa eta hizkuntzaren irakaskuntza" in *Zutabe*, 22 zbkia., 1990, 93-98 orr.

Dena den, berriro azpimarratu nahi dugu, horrela emateko joera dagoela esan dugu; horrek ez du esan nahi beti era horretan egiten direnik, ez eta gutxiagorik ere.

e) Zenbait sintagma errepikatzeke joera

Aurreko puntuan esan bezala, helduak haurrari hitz egiten dionean badirudi zenbait gauza azpimarratu nahi izaten dituela haurrak eduki semantikoa eta galdetzen zaiona ongi uler dezan; horretarako erabiltzen den baliabide nagusienetako bat errepikapena da. Baliabide hau, batez ere, galde-erantzun sistemaren barnean erabiltzen da.

Dakikegun bezala, lehenengo urteetan hurrekin gehienbat erabiltzen dugun komunikazio-modua galde-erantzunen bidez garratzen da: haurrari hitz eginarazi nahi diogu galderak eginez. Helduak era horretan eramaten du komunikazioaren hari nagusia.

Haurrari galderak egiteko moduan bada, ordea, berezitasun garrantzitsu bat: azpimarratu nahi diren elementuak edo sintagmak errepikatu egiten dira ondoko adibideetan ikus daitekeen bezala:

- (51) Unai ikusi al duzu Unai?
- (52) Aitona maite al duzu aitona?
- (53) Pitxitxiri eman al diozu ñañañan pitxitxiri?

Begi bistan dago indartu nahi ditugun elementuak errepikatu egiten direla hasieran eta bukaeran kokatuz. Badirudi horrelako sintagmak aintzinean eta gibelean errepikatzerakoan alderdi semantikoari eman nahi diogula indar berezia. Horrela jokatzuz, azkeneko sintagma gelditzen da azpimarratua eta haurraren belarritik hurbilena.

Azkeneko sintagma diogu, zeren aurreko adibideak ikusiz gero zaila da esatea etena hasieran edo bukaeran dagoen. Euskal hitz-ordenaren jokaera kontutan hartuz goiko adibideetan etenak bi modutara egin daitezke:

- (54) Unai ikusi al duzu / Unai?

edo

- (55) Unai / ikusi al duzu Unai?

Hitz-jario arruntean, dena segituan eta inolako etenik gabe egiten denez, oso zaila gerta dakiguke mozketak hori non kokatu behar den zehaztea.

Arazo hau argitzeko ikus dezagun nolakoa den galdetzailen jokaera modu berezi honetan erabiltzen direnean:

- (56) non da ninia non?
 (57) zer egin dizu zer?
 (58) zeinentzat duzu hori zeinentzat?
 (59) zerkin egin duzu zerkin?

Zerrenda nahi adina luza badaiteke ere, adibide hauetan ikus dezakegu indartu nahi den elementua, kasu hauetan galdetzailea, bukaerara eramaten dugula. Errepikatzen den elementua bukaeran kokatzen da nahita ez, ezin baitaiteke etenik beste inon ere egin. Orduan, etena horrela egin behar da:

- (60) non da ninia / non?

eta ez:

- (61) *non / da ninia non?

Galdetzailearen jokaera berezi samarra baldin bada ere, honek bultzatzen gaitu indartu nahi dugun elementua edo sintagma bukaerara eramaten dugula esatera, etena (54) adibidean bezala eginez, eta ez (55) adibidean bezala. Azpimarratu nahi dugu adibide hauetan etena bi moduetara egin badaiteke ere, gu, aipatu dugun arrazoiarengatik, etenik egitekotan lehenengora makurtzen garela. Dena dela, fokalizazioaren kontua hortxe dago, eta horrek azal ditzake gertakari hauek.

Orduan, laburtuz, esan genezake haur-hizkuntzaren alorrean galde-erantzunaren komunikazio-sistemaren barnean edozein sintagma indartu nahi denean errepikatu egiten dela sintagma hori bera bukaerara eramanez.

f) Hitz onomatopeikoak erabiltzeko joera

Euskal gramatikari gehienek onartzen dute hizketa adierazkorrean eta batez ere haurrei zuzentzen zaien hizketa-motan hitz onomatopeiko gehiago erabiltzeko joera dagoela. Gure datuen arabera ere horixe gertatzen da. Hots, soinu, zarata e.a. adierazteko hainbat eta hainbat onomatopeia erabiltzen da: *kurrux-kurruxk* (hotsa ateratzen duten gailetak jaterakoan, adib.), *kanka* edo *kunka* (lurarrekin hartzen den kolpe-hotsa), *kan-kan* (atea jotzerakoan), *et-et* (ezezkoa adierazteko edo arreta deitzeko), etab.

Hauen barnean sartu beharko genituzke haur-hizkuntzako hitzako hartu ditugun batzuk: *mu(a)*, *miau*, *uan-uan*, *kua-kua*, *brun-brun*, *pu-pu* (kotxea edo motoredun zerbait), *pi-pi* (bozina), etab.

Gainera, badirudi goian, 3. puntuan, aipatu ditugun aldaketa fonetikoek erraztu egiten dutela nolabait joera hau: *kix-kix* (gurai-

ze-hotsa), *kax-kax* (mailu-hotsa), *xixta/txixta* (zuloa egin, indizioa sartu...), *kaxk* (zerbait lurrean hausterakoan), *xaxta* (zerbaiti zuloa egiterakoan edo zerbait sartzerakoan), *xax* (< zas; zerbaiti zuloa egiterakoan), *putxu-putxu* (uretan ibili), *plixti-plaxta* (bainatu, uretan ibili), *xalto*, *xanpa(tu)*, etab.

g) Hitzen kategoria gramatikala

Hitzen kategoria gramatikala zehaztea haur-hizkuntzaren ezaugarri berezia ez bada ere, hemen zerbait esatea merezi duela uste dugu. Haur-hizkuntzako hitzen kategoria zein den asmatzea ez da beti erraza izaten. Kasu batzuk oso argiak dira, esate baterako, honako hauek izentzat jo genitzake: *ninia*, *txitxia*, *pitxitxi*, *to-toa*, *momoa*, *tutua*, *pupua*, *pipia*, *kika*, *pa*, etab.

Beste batzuek, aldiz, aditz-tankera dute hitzen zentzuari begiratuz gero; itxura honetakoak dira hauek: *tas-tas*, *taka/ttaka*, *taka-taka/ttaka-ttaka*, *punpa*, etab. Baina aditz zentzua izan arren, ez beti gramatika-kategoria berekoa izaki, ordea. Ondoko adibideotan ikus daiteke aipatutakoa:

- (52) *punpa* hemendik
- (53) zer egin duzu? *Punpa?* *Punpa* egin duzu?
- (54) *tas-tas* emango dizut, eh!
- (55) egin *tas-tas* niniari!
- (56) *taka* egin hor!
- (57) jarri *taka* hor!
- (58) *maite-maite* egin pitxitxiri
- (59) zer nahi duzu, *taka-taka* ibili?

Bestalde, izenak aditz, edo hobeki esan aditz-esapide, bihur daitezke helduen hizkuntzan erabiltzen diren errekurtsuez baliatuz, hau da, *egin*, *hartu*, *eman*... eta antzeko aditzez baliatuz: *pupu(a) hartu*, *pupu(a) eman*, *lolo egin*, *ñañan egin*, *pa eman*, *pa bota*, *pix-pix egin*, etab.

Aditzondo eta izenondo bezala erabiltzen direnak ere, urriagoak izanagatik, aurki daitezke hizketa-mota honetan:

- (60) *ninia lolo* dago
- (61) *taka-taka* ibili
- (62) hori *kaka* da (txarra edo zikina dela adierazteko).

Orain arte ikusi duguna nahikoa arrunta den arren, badira hiru-lau bat hitz azalpen berezia behar dutenak, hauek dira hain zuzen ere: *anpa*, *apapa* eta (*p*)*apo*.

Lehenago azaldu dugunez, *apapa* hitza oso berezia dugu. Ez dakigu izentako ala aditzako hartu behar dugun. Bere testuingu-

ruagatik, badirudi *apapa joan* bere osotasunean hartu beharko genukeela oinarritzko formatzat -joerarik arruntena ez izan arren-, eta hortik abiatuz, *joan* aditza ezabatzerakoan, *apapa* forma bakarrik geratu dela, adlatibo kasua hartu gabe. Baina bakarrik gelditzen denean, zein gramatika-kategoriatakoa da? Beste aditzen batekin donean, ondoko hauetan bezala:

(63) etorri *apapa*, Egoitz!

(64) ninia hartu eta eraman *apapa*!

zein kategoria dute hemen? Garbi dago adibide honetan *apapa joan* horretatik urrundu egin zaigula bere bidea bakarrik azarutz. Edo fosildutako hitz edo esapidez hitz egin behar dugu?

Aipatutako beste hitza *aupa* dugu. Hasiera batean, pentsa genezake, eduki semantikoa kontutan hartuz, *altxatu* aditzaren parekoa izan daitekeela, eta ez genbilzke oker. Baina haurrak besoak goituz amari begira 'aupa' dioenean, eta honek 'aupa nahi duzu?' galdetzen dionean, ez al du *aupa* horrek aditzaren itxura baino aditzondoaren tankera gehiago? Itxura guztien arabera, badirudi azkenekoaren alde makurtu behar dugula.

Ber gauza esan dezakegu (*p*)*apo* dela-eta, hots, hitz honen gramatika-kategoria ez dagoela batere garbi zein den. (*P*)*apo* hitzaren eremu semantikoa oso zabala da, batez ere ekintza baten bukaera adierazteko erabiltzen da, gauzak desagertu direla azaltzeko, ezeztatzeko, ukatzeko, etab. Orduan, non sartuko genuke hitz hau, zein sailetan? Zail egiten da erantzutea.

2.2.3.- Berezitasun lexikalak

Haur-hizkuntzako beste berezitasun nabarmena aipatzekoan duen berezko hiztegia azpimarratuko genuke. Ezin uka daiteke euskara, ondoko hizkuntzekin alderatuz, arlo honetan oparoa eta ugaria dela, hitz mordoska baitu hizketa horretan bakarrean erabiltzen direnak.

Hizketa-mota horretatik at haur-hiztegia erabiltzea jokabide ezegokitzat jo beharko genuke, egoerari eta inguruari ez datxekielako. Beraz, haur-hizkuntzako erregistro-mota honi bakarrari dagokio hiztegi honen erabilera.

Guk bildu ditugun hitzen artean ondoko hauetxek dira azpi-

5. Guk aurkitu ahal izan ditugunak aipatzen diren horiek dira, baina LEKUONA, Manuel, *Idazlan guztiak, Eusko etnografia*, 2, Kardaberaz bilduma, 23, Tolosa, 1978 liburuan, 569-573 orrietan adibide gehiago agertzen dira; honako hauek dira besteen artean:

marratzekoak⁵:

A

Apapa: kanpora.

Apo: gauza edo ekintza baten bukaera edo ezetza adierazteko.

Arre-arre: astoa, mandoa, zaldia,...

Aupa: altxa(tu).

B

Brun-brun: kotxea, kamioia... (motore-hotsa ateratzen duen zerbait).

D/E

—

F

Fu: sua, beroa,...

G

Ankurr.../a-pa-pa-pa-...: festak egin haurrari.

Ia-ia: zaldia.

Koko: arraultza.

Kokola: txokolatea.

Kuttin-kuttin (guk kurrin-kurrin aurkitu dugu): txerria.

Lala: sagarra edo fruituak.

Ñoño: behia

Oñoña/koxo,...: goxokiak.

Papa: ogia.

Po(l)ita/pontxi: jostailua.

Popak: zopak.

Txatxo/-a: anaia.

Ttatta: eskeini baina eman ez.

Txitxa: jantzi.

Ttatto: salto egin

Utik(an)/Kutik(an): mesprezatu.

Xixi: erre.

Aipatutakoaz gain, orain arte eman diren hiztegi-zerrenda gehiago ikusi nahi dituenarentzat, besteak beste, bibliografiaren atalean aipatzen ditugun autore hauen lanetan aurki ditzake aukera eta xehetasun gehiago bai euskalki eta bai hitzen esanahi desberdinei dagokienean: AZKUE (1891, 24-25), ZUBIMENDI/ESNAL (1993, 130-132), *Ttipi-ttapa* aldizkaria (138.alea) eta ZUMARRIPA (1915, 49-50).

Gol: baloia.

H/I/J

–

K

Kaka: kaka, zikina, txarra,...

Kika: hortza.

Kili-kili: kirimalatu, kilikorroak egin.

Kixka-kixka: moztu.

Koko(a): hegaztiren bat.

Kuku: jokoa (gordeka).

L

Lolo (egin): lo (egin).

M

Mainak (egin): negar asko egin, kasketa hartu,...

Maite-maite (egin): pakeak (egin), laztandu,...

Mama: ura.

Miau(-miau): katua.

Momoa: zomorroa, beldurtzeko zerbeit.

Mu: behia (edota nolabaiteko antza duten abereak).

N

Ninia: haurra, panpina,...

Nanan: ñañan.

Ñ

Ñañan = jateko den zerbeit.

Ñiñia = ninia.

O

O-o = lolo.

P

Pa: musu.

Pake-pake (egin): pakeak egin, paketu.

Papo = apo.

Pio-pio: txoria, hegaztiren bat.

Pipia: txoria, hegaztia.

Pitxitxi: katua.

Pix-pix (egin): pixa (egin).

Plisti-plasta: bainatu, uretan ibili.

Punpa: erori.

Purra-purra: oiloak, hegaztiak.

Pu-pu: kotxea, motorra duen zerbait.

Pupua: mina, oinazea.

Putxu-putxu: ura, bainera.

S

—

T

Taka/ttaka: eseri.

Taka-taka/ttaka-ttaka: oinez ibili (joan,...)

Tas-tas/ttas-ttas: jo.

Tata/ttatta: zapata, oinetakoak,...

Tetea/ttettea: txupetea.

Totoa/ttottoa: txakurra.

Ttote(a): txokolatea.

Tutua/ttuttua: txupetea.

Txio-txio: txoria, hegaztia.

Txista: min eman, indizioa paratu, labana sartu,...

Txitxia: haragia.

U

Uau-uau: txakurra.

X/Z

—

(Hemen hainbat onomatopeia eta hitz adierazkor sar badai-teke ere, bazterrean utzi ditugu. Hizki hauekin hasten den bere-be-

rezko hitzik ez dugu alerik aurkitu)

Irakurlea konturatuko zen, hitz-zerrenda eman dugunean, batzuk mugatzailearekin eman ditugula, beste batzuk gabe, eta beste hainbat mugatzailea parentesi artean dutela aurkeztu ditugula. Jokabide hori berariaz hartu dugu, zeintzuk erabiltzen diren mugatzailearekin eta zeintzuk ez zehazteko asmoz eta gure hiztegi-txoan nolabait hori isladatzeko asmoz.

Zerrendan ikus daitekeen bezala, hitz gehienek ezaugarri bereziak dituzte, zein arlo fonetikoari dagokionez, nola osatzeko moduari dagokionez, nahiz izaerari dagokionez.

a) Arlo fonetikoa

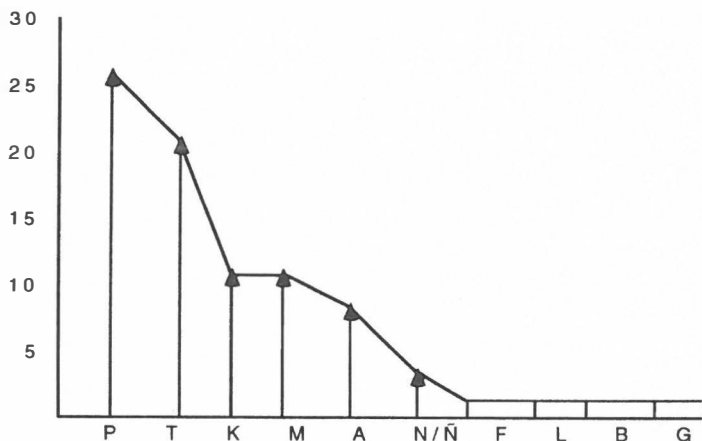
Arlo honi gagozkolarik esan genezake hiztegi guztiaren %60a baino gehiago herskari ahoskabez hasten diren hitzek osatzen dutela, hau da, *k*, *t* eta *p*-z hasten diren hitzak dira. Oso bakanak dira herskari ahostunekin hasten direnak, *brun-brun* eta *gol* hain zuzen ere, eta hauek, ikus daitekeen moduan, berezi samarrak direla esan dezakegu, berriki sartuak-edo.

Bokalez hasten diren hitzak oso urriak dira. O-z hasten den *o-o* (*lo-lo*-ren aldaeratzat har baitaiteke), eta *uan-uan* onomatopeia kenduz gero, a-z hasten diren lauak baizik ez zaizkigu gelditzen (eta hauetatik bat dudazkoa gainera: (*p*)*apo*). Hitz-zerrendaren %10a guztira, gutxi gorabehera.

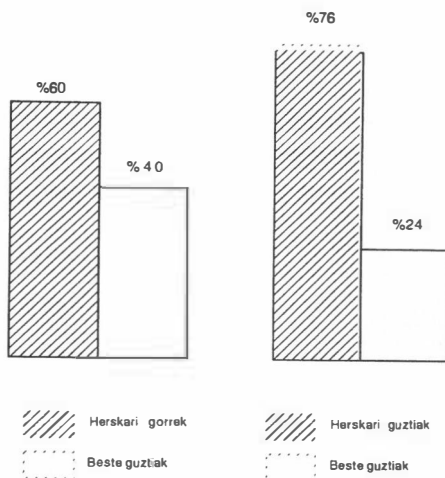
Gainerako guztiak, ia denak hobeki esan, ozenen sailaren barnean sartzen dira, zerrendaren %20a osatzen dutelarik. Hauen barruan, bat ez beste guztiak sudurkariz hasten dira, hau da, *lo-lo* hitzak ez gainerako guztiak kontsonante sudurkariren batekin ematen diote hasiera. Era berean, sail honetan sudurkari herskariak hasten direnak gailentzen dira.

Ondoko koadroan ikus daiteke, guk emandako hiztegiari dagokionez, zein hizkitatik hasten den hitza eta gutxi gorabehera ehuneko zenbateko kopurua den:

% zenbatekoa

Beste grafiko honetan, berriz, garrantzi berezia dutelakoan, herskari-multzoak azaltzen ditugu hurrenez hurren:

Azalpentxo batzuk eman nahi genituzke aurreko grafiko horiek direla-eta. Ezkerrekoan herskari ahoskabeen portzentaia agertzen da, hau da, p, t eta k-rekin hasten diren hitzen portzentaia; *beste guztiak* diogunean kontsonantez eta bokalez hasten direnak sartu ditugu batera. Eskuinekoan herskari guztiak bildu ditugu: p, t, k, m, b eta g (nahiz eta bi azken hauen barnean hitz bana baizik egon ez); eta *beste guztiak* diogunean, aurrekoan bezala, beste kontsonante eta bokalekin hasten diren guztiak metatu ditugu. Bo-

kalen batekin hasten diren hitzen zerrenda portzentaia orokorretatik aparte utziz gero koadroetako diferentziak areagotu egiten dira, noski.

Kontsonanteen alorrean, harrigarria egiten da, euskaraz hain aberatsa den txistukarien sailekorik ez agertzea hitz hasieran (salbuespenak albuespen), eta gutxi haur-hitzen osakeran, onomatopeietan edo horrelakoetan ez bada behinik behin. Balirudike, aberastasun hori dela, edo goian -3. puntuan- aipatu dugun bustitzeko joera hori dela-eta, txistukarien sail honek ugariagoa izan beharko lukeela hizketa-mota honetan ere. Baina ez dugu horrelakorik aurkitu. Onomatopeiak alde batera utziz, bi adibide baizik ezin ditugu eman: *pitxitxi* eta *txitxi*. Hauetan “tx” afrikatu sabaikariarekin osatu dira; ez da, ordea, beste txistukarietako alerik agertzen.

Bokalekin hasten diren hitzak arrunt gutxi dira, a-rekin hasten direnak %8a egiten dute ((*p*)*apo* barnean sartuz), eta u-rekin hasten dena bakarra dago, berau onomatopeia delarik: *uan-uan*.

Gauza bitxia da, bokalei dagokienez, aurreko erdi-irekirik ez agertzea, *tete/ttette*, *pake-pake* eta *maite-maite* dira albuespen bakarrak, beste inon ez dugu aurkitu e-dun formarik. Atzeko erdi-irekia dutenak ere ez dira ugari, orotara zazpi edo zortzi adibide besterik ez: (*p*)*apo*, *gol*, *lo-lo*, *koko*, *momo*, *pio-pio*, *toto* eta *txio-txio*. Beraz, bokal ireki eta itxiak nagusitzen dira erabat.

Orain artekoa laburbilduz, esan daiteke hiztegiaren hiru laurdena baino gehiago herskariekin hasten diren hitzez osatua dagoela, hauen barnean gehienak herskari ahoskabeak direlarik. Esan daiteke, baita ere, herskari ahostunez hasten den hitzik ez dela ia batere agertzen, eta bokal erdi-irekia duenik ere ez.

b) Arlo formala

Hitzen formari dagokionez hizketa-mota honetako hitzen osakera berezia dela nabarmen daiteke. Itxura ikusiz gero konturatzan ahal gara hitz gehienak hasierako silaba errepikatuz osatzen direla, era honetakoak sortuz: *kaka*, *kuku*, *mama*, *momo*, *nini*, *pi-pi*, *pupu*, *tata*, *toto*, *tutu*, *txitxi*, *lo-lo*, *pix-pix*, etab.

Beste batzuk aldaketa txiki batekin agertzen zaizkigu: *ñañan*; edo lehenengo silabako bokala eta bigarren silabakoa desberdina dutelarik, kasu batzuetan zenbait aldaketa kontsonantikorekin: (*p*)*apo*, *kika*, *kixka*, *txixta*, etab.

Hitz batzuk osatzen dira hasierako forma bera errepikatuz: *brun-brun*, *miau-miau*, *uan-uan*, *arre-arre*, *maite-maite*, *pake-pake*, *pio-pio*, *pix-pix*, *tas-tas*, etab.

Silaba trabatu gutxi agertzen dira hitzen osakeran, gehienak, espero den bezala, silaba irekiak direlarik. Trabatzekotan -n sudurkariarekin egiten dira, lehenengo silaban: *punpa*, edo bigarreanean: *ñañan*; edo txistukari frikariren batekin, gure “z”-rekin ezik: *pix-pix*, *plisti-plasta*, *txista*, etab. Jakina, azkeneko adibide hauetan hortz-hodietako txistukariak erraz sabaikaltzen dira hizketa-mota honetan. Esan dugunetik landa gelditzen dena *gol* dugu. KKBK (K= Kontsonantea, B= Bokala) segida honetako silaba-mota oso urria da, bi kasutan besterik ez dira agertzen: *plisti-plasta* eta *brun-brun* (biak onomatopeikoak, eta azken hau, maizkara, *bu(r)run-bu(r)run* ematen delarik).

Beraz, formari begira esan dezakegu haur-hizkuntza osatzen duten alorreko hitzak sinpleak direla, zailtasun handiegirik gabe-koak, eta osakera berezia dutenak, lehen ikusi dugun bezala.

c) Hitzen izaera

Hitzen izaerari gagozkiolarik bi sailkapen nagusi egin ditza-kegu: onomatopeikoak edo onomatopeikoen barnean sar genitza-keenak, eta haur-hizkuntzan agertzen diren berezko hitzak.

1) Onomatopeikoak

Sail honetan sar genitzake tresnen, motoreen, animalien, eta abarren hotsek isladatzen dituzten ekoizpenak, hala nola: *pun-pun*, *brun-brun*, *mu*, *uau-uau*, *miau-miau*, *pio-pio*, *txio-txio*, etab.

Hain onomatopeia zuzenak ez diren arren hartako hartuko ditugu zenbait ekintza adierazteko erabiltzen diren ekoizpenak: *tas-tas*, *pix-pix*, *taka-taka/ttaka-ttaka*, *kixka-kixka*, etab.

2) Haur-hizkuntzaren berezko hitzak

Beste multzo honetan sartu dugu haur-hizkuntzak bere-be-rezkoa duen hitz-sail hau: *apapa*, *nini*, *toto/ttoto*, *momo*, *pixixi*, *txixi*, *lolo*, *kaka*, *tutu*, *maite-maite (egin)*, *mainak (egin)*, *pake-pa-ke (egin)*, etab.

Jakina, hitz hauek onomatopeien zenbait ezaugarri badituzte ere, gehienbat itxurari dagokionez, izaera berezia eta tratamendu ezberdina merezi dutela iruditzen zaigu.

Ez gara ausartuko esaten aipatutako hiztegia lexiko aurrehis-toriko baten aztarnak direnik, zaila baita hipotesi hori mantentzea, eta gainera ez zaigu iruditzen bide horretatik abiatu behar dugunik. Zentzuzkoago jotzen dugu erregistro honen berezitasuna azpima-rratzea.

Hizkuntza baten barnean, komunikazioaren aldagaiak kon-tutan harturik, erabilera-esparrua hain zabala eta ezberdina denez,

arian ariaz eta denboraren poderioz, arlo bakoitza bere ezaugarri eta tasun bereizleak hartuz joan da, hizkuntza bera aldaera diafasiko desberdinetan gauzatu delarik. Ikuspuntu honetan kokatu nahiko genuke defendatzen ari garen haur-hizkuntza, hau da, hizkuntzak bere baitan duen beste eremu berezi bezala hartzen dugu haurrekin komunikatzerakoan, hitzegiterakoan zehazki esan, sortzen den harreman-mundua, batez ere famili-giroan burutzen denean. Orduan, ez da harritzekoa hizketa-mota honek, beste erregistro-motek bezala, bere ezaugarri bereizleak izatea, tasun jakin eta berezko batzuk garatu dituelarik.

Dena dela, eman dugun hitz-zerrenda hori haur-hizkeraren esparrukotzat jo badugu ere, zenbait euskalki edo herritako hizkeran eremu honetako hainbat hitz beste arloetara hedatu izan dira eguneroko hitz arruntak bilakatuz. Azpeiti inguruan, esaterako, edozein helduri esan omen dakiok "hi, adizak, joan hadi apapa" esaldia "vete a paseo"-ren pare; edo Iparraldean pilotan aritzekoan egiten den poteari "punpa" deitzen omen diote. Beraz, bakankako gertakariak izan arren, kasu hauetan, hizkera jakin batetik bestera igarotzen den kasuetan alegia, eremu honetako hiztegiaren hedaduraz edo zabaltzeaz hitz egin genezake.

3.- Ondorioak

Ikusitakoak ikusi ondoren uste dugu zenbait ondorio garbi atera daitezkeela emandako argudio guztietatik.

Lehenengo eta behin, kontutan izan behar dugu hizkuntzak oso izate konplexua duela bere luze-zabaleran hartuta, bizitzako arlo guztietarako balio behar duen neurrian. Beraz, bizitzak hainbat eremu ezberdin baldin baditu, hizkuntzak, tresna edo bitarteko bezala erabiltzeko, arlo horietara denetara iritsi behar du, bakoitzari dagozkion berezitasunez hornituz. Ezberdintasun diafasiko honek ematen dio, besteak beste, aberastasuna eta konplexutasuna hizkuntzari.

Aztertu dugun gaia hizkuntza osoaren zati bat besterik ez da, oso eremu jakina eta zehatza duena: haurtzarora; edo bestela esan, hizketan ikasteko garai hori hartzen duena bete-betean. Dermioa gehiago muga liteke: haurrak hitz egiten ikasten hasten direnean helduek, batez ere famili-ingurukoek, haurrekin erabiltzen duten hizketa-mota. Hizketa-mota honi haur-hizkuntza deitu diogu, horrela izendatzeko arrazoi mardoska argudia daitezke eta, besteak beste, berezitasun fonetikoak, morfosintaktikoak eta lexikoak ditugulako.

Berezitasun horiek kontutan izanik, esan daiteke haur-hizkuntzak berezko eremua duela euskararen barruan, honen zati jakin eta garrantzitsua delarik.

Inguruko hizkuntzekin erkatzen badugu berehala ohar gaitzke oso eremu aberatsa eta oparoa dugula aipatutako hiru mailetan. Beste mailak aparte ezin badira utzi ere, maila fonetikoa azpimarratu nahi genuke bereziki, oso jokabide zabala eta malgua uzten baitio helduari haurrarekin hitzegiteko garaian.

Bestalde, interesgarria iruditu zaigu hizketa honetako xehe-tasun zenbait ematea, irakasleek eta, batez ere, gurasoek haurreki-ko komunikazioaren arloan erabiltzen den erregistro-mota honen berri izan dezaten.

Euskararen aberastasunaren adierazgarri hau bazterrean uztea ez zaigu oso bidezko jokaera denik iruditzen; aitzitik, uste dugu aintzakotzat hartu behar dela, eta ahal den heinean erabili eta zabaldu egin behar dela.

Haatik, horrek ez du esan nahi helduak haurrekiko harremanetan hizketa-mota honetara bakarrik murriztu behar duenik. Haurraren hizkuntza eta helduaren hizkuntzaren arteko pauso bat besterik ez da. Une batetik aurrera, une hori zein den zehaztea oso erraza ez bada ere, helduak erregistro-mota hau alde batera utzirik, bere eredia erabiliz eta aldi berean haurrari erakutsiz jarraituko du. Beraz, haurraren hizkuntzaren garapeneko eskailera-maila bat baidarik ez da, oso une zehatzean gertatzen den jokaera linguistikoa; behin maila hori iraganez gero hizkuntz-jabekuntzak prozesu normala jarraitzen du, helduaren eredia segituz.

Mailarte hori era progresiboan gauzatzen da: haurraren garapen linguistikoa aurreratuz doan heinean, helduaren jokaera linguistikoa konplexuago bihurtzen da, batez ere bi arrazoiengatik, alde batetik, helduaren eredia hurbitzen laguntzeko, eta beste aldetik haurraren garapen linguistikoa errazteko.

Aipatutako arrazoi guztiengatik, bat gatoz arlo honetan ikerketak burutu dituzten autore gehienekin haur-hizketak hizkuntzaren azpisistema berezi bat osatzen duela esaterakoan; eta uste dugu badela arrazoi frankorik euskaraz halakotzat hartzeko.

4.- Bibliografia

AZKUE, R.M., 1891, *Euskal-izkindea*, Bilbo, 24-25 orr.

BARREÑA, A., 1993, *Haur euskaldunen hizkuntzaren jabekuntza-garapena: INFL eta KONP funtzio-kategorien erabileraz*, Argitaragabeko doktorego-tesia.

- BOADA, H., 1986, *El desarrollo de la comunicación en el niño*, Ed. Anthropos, Barcelona.
- BRUNER, J., 1986, *El habla del niño*, Ed. Paidós, Barcelona.
- DALE, Philip S., 1980, *Desarrollo del lenguaje: un enfoque psicolingüístico*, Ed. Trillas, México.
- FRANCESCATO, G., 1986, *El lenguaje infantil: estructuración y aprendizaje*, Ed. Nexos, Barcelona.
- HERNÁNDEZ PINA, F., 1984, "Actitudes lingüísticas parentales y desarrollo del lenguaje infantil" in *Infancia y Aprendizaje*, 25 zbkia., 35-60 orr.
- IDIAZÁBAL, I., 1991, "Euskara eta gaztelania aldi berean ikasten. Zenbait determinanteen jabeakuntza", *Adquisición del lenguaje en niños monolingües y bilingües*, Idiazabal I. argit., E.H.U.ko argitalpen zerbitzua, Donostia.
- IDIAZÁBAL, I., 1992, "Elementos de cohesión y de conexión en las primeras fases de la adquisición del lenguaje: análisis de la producción verbal de un niño bilingüe vasco-hispanófono", eskuizkribua.
- LEKUONA, M., 1978, "Lenguaje infantil" in *Eusko Etnografía*, 2, Kardaberaz bilduma, 23, Tolosa.
- Nelson, K./BONVILLIAN, J.D., 1978, "Early language development: conceptual growth and related processes between 2 and 4 1/2 years of age" in K.E. Nelson (ed.). *Children's language* (Vol.1), Gardner Press, New York.
- OLERON, P., 1985, *El niño y la adquisición del lenguaje*, Ed. Morata, Madrid.
- RICHILLE, M., 1984, *La adquisición del lenguaje*, Ed. Herder, Barcelona.
- SIGUAN SOLER, M., 1978, "De la comunicación gestual al lenguaje verbal" in *La génesis del lenguaje: su aprendizaje y desarrollo*, Ed. Pablo del Río, Madrid, 23-50 orr.
- SIGUAN SOLER, M.(Dtor), 1984, *Estudios sobre psicología del lenguaje infantil*, Madrid.
- SIGUAN SOLER, M. (Coord.), 1986, *Estudios de psicolingüística*, Ed. Pirámide, Madrid.
- SLAMA-CAZACU, T., 1978, "Los intercambios verbales entre niños y entre adultos y niños" in *La génesis del lenguaje: su aprendizaje y desarrollo*, Ed. Pablo del Río, Madrid, 137-171 orr.
- SNOW, C.E., 1972, Mothers' s speech to children learning language, in *Child development*, nº 43, 549-565.
- SNOW, C.E., 1977, The development of conversation between mothers and babies, in *Journal of Child Language*, nº 4 (1), 1-22.
- Tipi-ttapa* aldizkarian, 1994ko uztailak 14, 138 zenbakidun alean "Etxetik plaza-ra" Bortzirriak, Goizueta, Leitzaldea eta Malerreka euskaltegiak egindako 6. zenbakian, IKA-ren argitalpena, 1994ko ekainean, 'Kutxa zaharra' saila.
- VILA, I., 1990, *Adquisición y desarrollo del lenguaje*, Ed. Graó, Barcelona.
- VILLIERS de, P.A./VILLIERS de, J.G., 1984, *Primer lenguaje*, Ed. Morata, Madrid.
- ZUBIMENDI, J.R./ESNAL, P., 1993, *Idazkera liburua*, Eusko Jaurlaritza, Kultura Saila, Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz, 130-132 orr.

Resumen

Dentro del estudio de la adquisición y desarrollo del lenguaje se ha concedido gran importancia a la interacción lingüística que se da entre el niño y el adulto en el marco de las relaciones interpersonales.

El adulto cuando se dirige al niño utiliza un modo de hablar diferente en función de su edad, modifica su comportamiento verbal y la adapta a la 'capacidad' lingüística del niño bien para hacerle comprender mejor los mensajes que le envía, bien para llamar o captar su atención. Toda la literatura referente al tema indica que este tipo de lenguaje (baby talk, lenguaje infantil, langage infantil) tiene unas características propias bien definidas.

Aparte de estas características, digamos, generales, existen en euskara otras bien evidentes que se plasman en plano estrictamente lingüístico tanto a nivel fonético, morfosintáctico como léxico. Estos son, sobre todo, los aspectos que se estudian y analizan a lo largo del artículo.